

Маланій Назар Ігорович,

докторант Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна,
кандидат філологічних наук

ORCID iD 0000-0002-9302-6212
tg67@ukr.net

ПИТАННЯ ДИЗАБІЛІТИ У СВІТЛІ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕЙ ЄВРОПИ XVII — XVIII СТОЛІТЬ

У статті розкрито провідні конструкти ненормативної тілесності в контексті діахронічного зрізу студій дизабіліті. Домінуючим ядром є систематизація здобутків епохи Просвітництва стосовно проблеми людей з вадами зору, слуху та мови. Автором проаналізовано праці видатних мислителів: Рене Декарта, Дені Дідро та Жан-Жака Руссо. Вченими підтверджено можливість успішного навчання осіб з відмінним тілом. У рамках дослідження вивчено особливості залежності хворої меншості від здорової більшості. Особливий акцент зроблено на теоретико-методологічній та філософській проекціях дизабіліті. Зазначено можливість застосування новаторських візій доби для подальшого вивчення цього амбівалентного явища в історико-літературній перспективі.

Ключові слова: дизабіліті, Інше тіло, ненормативна тілесність, Просвітництво, атеїзм, деїзм.

Невпинний поступ у боротьбі за права людини другої половини XX — початку XXI ст. сприяв появі цілої плеяди нових світоглядних напрямів, як-от постколоніальних, феміністичних, гендерних чи квір студій. Центром їх зацікавлень є насамперед маргіналізований Інший через територіальну, етнічну, расову, статеву чи сексуальну ідентифікацію. Поряд із ними не менш важливими по значущості стоять дослідження дизабіліті. Розуміння природи ненормативної тілесності, з другого боку, можливе лише при детальному вивченні історичних контекстів, зокрема Просвітництва як переломної епохи в становленні цього неоднозначного явища.

Український гуманітарний академічний простір дизабіліті обмежений спорадичними працями (О. Бандровська [1], Т. Гундорова [2], Т. Свербілова [7], В. Суковата [8], О. Узлова [9]). У своїх розвідках автори значною мірою торкалися обмеженого кола аспектів, концентруючись при цьому на діахронічних зрізах лише в межах цього та минулого століть. О. Бандровська фокусувалась на антропологічних проявах інвалідності в модерністському романі Великобританії. Т. Гундорова, Т. Свербілова й О. Узлова простежували постмодерний художній та інтермедіальний вияви Іншої тілесності. Свій внесок у становлення вітчизняних студій дизабіліті зробила В. Суковата, яка обґрунту-

вала неможливість застосування терміна «інвалідність» через його культурну обмеженість та негативне медико-патологічне конотаційне забарвлення.

Внесок кожного вченого є цінним, проте окресливши певні елементи проблеми, вони не ставили собі за мету простежити ставлення до ненормативної тілесності далі початку XX ст. Ми ж, навпаки, прагнучи поглибити вивчення спірного питання, продовжуємо серію наших статей з генезису становлення дизабіліті та визначаємо основним завданням цієї роботи аналіз ідейних конструкцій європейського Просвітництва у їх дотуку до концепту відмінного тіла.

Епіцентром новаторського руху в Європі по праву є Франція. Перша половина XVII ст. в її академічному житті значною мірою пов'язана з іменем Рене Декарта. Неперевершений вчений зробив значний внесок у розвиток не тільки точних дисциплін, а й гуманітарних. Зокрема, у своїх працях «Правила для керівництва розуму» (1628), «Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках» (1637) та «Діоптрика» (1637) автор принагідно торкається проблеми дизабіліті, а саме втрати зору, що в межах літературно-філософської спадщини Європи можна вважати традиційним явищем. У ранній роботі мислитель говорить про складність, якщо не-

можливість пояснення сліпонародженому за допомогою будь-яких доводів точних ідей кольорів, якими володіє здорова більшість через посередництво очей. Проте, якщо хтось хоча б коли-небудь бачив основні кольори, а проміжних і змішаних не бачив ніколи, може бути так, що при посередництві якоїсь дедукції особа з відмінною тілесністю представить образи і тих кольорів, яких вона не бачила, на підставі їх подібності з іншими кольорами [4, 132]. У цьому процесі важливим інструментом є розум, як універсальна здатність нашого виду. Вона відрізняє людей від тварин, про що розмірковує Декарт у другій розвідці. Немає настільки тупих і дурних осіб, у тому числі й недоумкуватих, які б не були здатні зв'язати разом кілька слів і скласти з них речення, щоб передати думку. Причиною не є брак органів, бо сороки і папути також можуть вимовляти наші слова, однак говорити вдумливо, як ми, не здатні. З другого боку, люди, що народилися глухонімими і позбавлені, подібно тваринам, органів чуття, які служать здоровим Іншим для мови, зазвичай самі винаходять систему знаків, якою вони послуговуються при спілкуванні з оточуючими, що й мають вивчити цю особливу мову. Цей аргумент засвідчує важливий для носіїв дизабілітати момент, а саме не тільки здатність, а й можливість до навчання навіть дітей з пошкодженням мозком [3, 51–52].

«Діоптрика» Декарта наводить приклад незрячого, якому для орієнтування в просторі доводиться користуватися палкою. З цим приладдям він відчуває різні предмети, що трапляються на шляху. Цей метод є незрозумілим для звичних людей, проте в руках сліпонародженого таке пристосування є напрочуд досконалим і точним. Вочевидь, він ніби бачить руками, а палиця являє собою якесь шосте чуття, дане йому замість зору [3, 71]. Коли сліпий пересуває різним чином свою палицю залежно від різних властивостей предметів, це приводить у рух нерви його руки, і далі інформація, потрапляючи в мозок, дає можливість душі незрячого відчувати розмаїття якостей в тілах, наскільки є різноманітності в рухах, що викликаються ними в голові хворого [3, 96].

Енциклопедист та філософ-матеріаліст Дені Дідро, натхненний зверненнями своїх попередників та сучасників, прагнув також зрозуміти природу тілесних вад, що спонукало його до написання «Листа про сліпих для повчання зрячим» (1749), «Додатку до листа про сліпих» (1782) та «Листа про глухих і німих для повчання тим, хто чує і говорить» (1751). Причиною до написання першого твору послугувала операція катаракти, зроблена сліпонародженому

Рене Антуаном Реомюром. Ця подія викликала чимало дискусій у наукових колах. Мислитель, позбавлений можливості бути присутнім на самій процедурі, вирішив зробити власне дослідження сліпоти. Його працю можна умовно поділити на кілька смислових частин: спілкування з незрячим з дитинства із Пюїзо, роздуми над доробком і життям сліпого англійського математика Ніколя Саундерсона та видуманий Дідро діалог останнього із священником Джервезом Холмсом про буття Бога.

У розмові зі сліпонародженим мислитель виявляє велику здатність хворого чоловіка до адаптації до зовнішнього простору та наголошує на особливості сприйняття ним різноманітних абстрактних понять, зокрема краси. Сліпий, який за медіацією дотику вивчає розташування частин тої цілісності, яку ми називаємо красивою, привчається правильно вживати цей термін. Це поняття стає тільки судженням, яке передають зрячі, лише словом, відокремленим від практичної користі. Для здорового мірилом краси є дзеркало, а для сліпця — рука. За допомогою дотику він пізнає світ, а очі йому замінює звичайна палиця [5, 275–279].

Іншим розвиненим органом чуття є слух. Обличчя для нас не наділені таким різноманіттям, як для незрячого голос. У ньому він знаходить безліч відтінків, недоступних для більшості, тому що спостереження їх не має для зрячого такого інтересу, як для сліпого. Автор вміло помічає, що із втратою одного органа чуття сила інших підсилюється в рази, виступаючи компенсатором. Не дивно, що сліпий ставить себе не нижче, а, можливо, і вище всіх інших, адже ми наділені непереборною схильністю звеличувати свої достоїнства і применшувати свої недоліки. На провокаційне запитання Дідро про повернення зору сліпонароджений відповів, що навзамін відсутніх частин тіла краще було б удосконалити ті органи, які він вже має, адже очі швидше перестануть бачити, ніж руки відчувати. Проте стільки переваг не заберуть у нього відчуття замкненості свого Я, стану в'язня, обмеженого темними стінами тюремного карцера. Не дивно, що при смерті незрячий покидає світ з набагато меншим жалем, ніж ми, для яких життя сповнене насолод та чарівних видовищ. Для молодого чоловіка цінністю виступає краса шкіри, огрядність, пружність тіла, хороша тілобудова, ніжність дихання, приналежність голосу і вимови. Через вроджену патологію таким особам важче навчитися говорити, тому що кількість об'єктів, яка не сприймається чуттями, для них набагато більша, ніж для нас, а сфера для порівняння і комбінування менша. Те саме стосується формування моральних ім-

перативів, які вибудовуються на тілесній основі наших органів і почуттів. Цей взаємовплив між фізичною й метафізично-моральною сферами єдиного єства різнить сліпого та зрячого у питанні гріхів і чеснот. Злодіяство для піддослідного Дідро є найбільшою провинною, а от почуття сорому відсутні. Навіть живучи в епоху філософського духу звільнення від безлічі забобон така свобода є для більшості ще недосязною. Ціннісна перепона для одних є можливістю для інших і навпаки [5, 275–284].

У «Листі про сліпих» можна помітити критику доказовості теологічного буття Бога. Мислитель розвінчує знаменитий аргумент, що ґрунтується на чудах природи, так як для сліпих вони не несуть ніякого смислового наповнення через не здатність побачити ні сонце, ні інші небесні світила. Ці об'єкти розбухують їхню уяву менше, ніж полум'я в печі, яке незрячі вільно мають змогу збільшувати або зменшувати. Тому матерія є для них більш абстрактною, ніж для нас, так їм легше допустити, що вона мислить. Матеріаліст Дідро поміщає душу сліпця чи глухого на кінчики їхніх пальців, бо саме з них вони черпають всю повноту пізнання. Автор розмірковує щодо відсутності чіткої знакової системи, за допомогою якої можна було б налагодити певний рівень комунікації між здоровою більшістю і тілесною меншістю. Людство на основі усередненої подібності у будові наших органів, обсягу розуму чи складності почуттів виробило символи для очей і вух — це літери та членороздільні звуки відповідно. Такий брак створює перепони на шляху порозуміння між нами й глухими, сліпими та німими. Ця ситуація стає загрозливою для людей з дизабілітатом, оскільки вони ризикують залишитись інтелектуально нерозвиненими [5, 287–288].

Наступна частина твору присвячена феномену англійського математика Ніколя Саундерсона, який ще малям втратив зір через ускладнення від віспи. Філософ, захоплюючись досягненнями вченого, детально характеризує його праці з алгебри. На цьому прикладі високоосвіченої особи він прагне показати, що попри очевидний нестаток одного та при постійному тренуванні іншого, як-от дотику, можна досягти небачених висот: *«До історії сліпого з Пюїзо і Саундерсона я міг би додати історію Дідима Олександрійського, Євсевія Азіатського, Нікеза і Мехліна і декількох інших осіб, які, будучи позбавлені одного чуття, все ж настільки височіли над іншими людьми, що поети могли, не впадаючи в перебільшення, говорити, ніби заздрісні боги позбавили їх зору зі страху мати серед смертних рівних собі»* (переклад наш. — Н. М.) [5, 300].

Заключний уривок, написаний із застосуванням прийому літературної містифікації, є видуманим діалогом помираючого Саундерсона зі священником Джервезом Холмсом. Дідро в уста вченого вкладає власні атеїстичні погляди. Служитель церкви у доведенні існування Божественного звертається до аргументів про чудеса природи, що видаються мало переконливими та не зрозумілими для людини, якій судилося провести усе життя в суцільній темряві. Він зводить віру в Бога до здатності його відчувати. Мислитель наполягає на праві свободи думки для осіб з дизабілітатом стосовно питань творення, буття чи організації первісного стану світу. Дідро, виходячи зі здобутків біології XVII–XVIII ст., вказує на природну комбінацію первинних видів тварин, серед яких жили лише ті, які не були носіями критичних тілесних протиріч, а могли самостійно існувати та продовжувати свою популяцію. Такі доведення можна розглядати вступом до концепції природного добору. Не дивно, що вічність світу видається йому настільки ж довготривалою, як істота, що живе тільки мить, і цілком можливо, що комаха є розумнішою за звичайного клірика [5, 300–304]. Доповнення сенсуального осягнення дійсності в антиномії здоровий — хворий відбувається, на думку філософа, за допомогою досліду. Закриваючи в кільцеве обрамлення свій твір, він стверджує, що сліпонароджений, якому внаслідок операції повернули зір, не побачить нічого. Його очам знадобиться певний час для адаптації і тільки згодом, набравшись досвіду в самого себе, вже без медіації дотику, він навчиться не тільки розрізняти кольорову гаму, але й межі предметів. Підбиваючи підсумок своєму дослідженню, Дідро вказує на його суб'єктивний характер, адже ми не знаємо майже нічого про матерію, дух, думку, рух, простір чи час. Не через відчуття і домисли, а тільки з допомогою розуму, опертого на доведені факти, можливо досягнути матеріальний світ [5, 300–320].

У «Додатку до листа про сліпих», написаного з більш як тридцятирічною перервою, мислитель на прикладі сліпої від народження мадемуазель Мелані де Саліньяк доповнює свої роздуми про тілесну недосконалість. Її вада не стала на перепоні в отриманні освіти, адже пані володіла у своєму юному віці початковими знаннями з астрономії, алгебри, геометрії та географії. Це стало можливим через піклування великої родини, члени якої постійно розвивали її органи чуття — дотик, слух та нюх. Особливу пристрась вона мала до музики, яку зрячі, увага яких відволікається зором, не в силі ні слухати, ні розуміти у всій повноті. Подібно сліпому

із Пюїзо, піддослідна не прагнула повернення зору, проте її аргументація була іншою. Юнка користувалася очима багатьох, а так змушена б була послуговуватись виключно своїми. Однак основною причиною відмови є те, що її недолік став постійним предметом інтересу та співчуття з боку оточуючих. Злившись зі всіма, вона б втратила увагу, ласку та співчуття Інших. Цією сентенцією Дідро розкриває глибину залежності деяких людей з дизабіліті від своїх опікунів. Не дивно, що дівчина вважала себе фаталісткою, адже всі потуги втекти від долі тільки приводять до неї. Звідціла вона приховувала свої релігійні переконання з почуття поваги до побожної матері [5, 322–332].

«Лист про глухих і німих для повчання тим, хто чує і говорить», незважаючи на його гучну назву, лише епізодично торкається проблематики дизабіліті. Здебільшого автор аналізує формування мови як знакової системи позначення отриманих через різні органи чуття фізичних та абстрактних понять. Він звертається до морфології та синтаксису як давніх грецької, латинської й іврити, так і сучасних французької, італійської чи англійської мов. Мислитель розглядає жести глухонімих як первинний етап спілкування перших людей, а вже такий спосіб вираження їхніх думок привів до появи артикульованих звуків. Дідро помічає надзвичайну складність у перекладі дій і говору здорових людей у жести, оскільки кожен із німих має власний стиль залежно від середовища, у якому він перебуває. Їхню комунікацію можна порівняти з інверсією, тобто незвичною послідовністю жестів для кращого вираження денотата. Автор, вправляючись у метафізичній анатомії, з усіх чуттів вважає зір найбільш поверхневим, слух — гордим, нюх — розкішним, а смак — найглибшим і найбільш філософським. Натхнений грою акторів п'єс Вільяма Шекспіра, філософ бачить жести настільки піднесеними і метафоричними, що найвишуканіше красномовство ніколи не зможе їх перекласти. Інше уявлення у позбавленого здатності говорити і чути має музика. Вона є своєрідним способом вираження думки, а музичні інструменти, такі як лютні, скрипки та труби стають численними органами цієї незвичної мови. Особа з таким типом дизабіліті пізнає музику лише за тим впливом, який вона робить на нашу міміку та рухи. Із обличчя, що виражають радість чи смуток, вона зчитує не саму суть, а тільки її залишок. Мислитель констатує, що у розмові з глухими та німими майже неможливо описати їм невизначені частини кількості, числа або простору. Вони навряд чи зможуть охопити обшир будь-якої абстрактної

ідеї чи зрозуміти різницю між розмаїттям часових форм розмовної мови [11, 160–218]. У заключній частині Дідро зазначає, що отриманим результатам ґрунтуються на теоретичному аналізі, експериментах та розмовах із глухонімих заради максимального уникнення суб'єктивного ефекту суджень.

Знаковою постаттю французького Просвітництва можна по праву вважати Жан-Жака Руссо. Не поділяючи атеїстичних поглядів середовища енциклопедистів, серед яких був і Дені Дідро, він стає прихильником деїзму, тобто вчення, що не заперечує існування Бога-творця світу, проте не вірить у Його подальше втручання в життя смертних. У заключному творі автобіографічного циклу «Прогулянки самотнього мрійника» (1776–1778) митець принагідно розмірковує над порушенням ще його ідейним суперником питанні матеріальної та емоційної залежності хворої меншості від здорової більшості. Прохання милостині для осіб із різними видами дизабіліті було звичною практикою в ті скрутні часи. Філософ знає і відчуває, що *«робити добро — це і є справжнє щастя, яке тільки може бути відомо людському серцю»* (переклад наш. — Н. М.) [10, 620]. Ці альтруїстичні помисли спонукають його допомагати кульгавому хлопчику на милицях, якого він зустрів в одному куточку на бульварі біля «Пекельної застави». Принісши маленьку лепту знедоленому дитяті, це викликало почуття радості в автора, однак з часом воно перетворилося на звичку, а та у незручний обов'язок. Така практика в контексті благодійної моделі дизабіліті видається Руссо в цьому конкретному випадку не корисною, оскільки очікуване соціумом і його морально-духовними імперативами діяння накладає обмеження на свободу індивідуальності з боку донора та нездорової узалежненої поведінки з боку реципієнта. Автор приходять до усвідомлення, що *«всі природні схильності, не виключаючи благодійності, спрямовані і здійснювані в суспільстві без належної розсудливості і вибору, перероджуються і стають настільки ж шкідливими, як вони були корисні в первісному своєму пориві»* (переклад наш. — Н. М.) [10, 621].

Проаналізувавши праці видатних французьких просвітителів Рене Декарта, Дені Дідро та Жан-Жака Руссо, ми стверджуємо про зміну підходів у потрактуванні дизабіліті. Схоластичні релігійно-теологічні догмати й уявлення Середньовіччя і Відродження поступаються місцем науковим фактам, отриманим шляхом доведених експериментів, спостережень та дослідів. Переломним стає визнання вченими можливості навчання людей з Іншою

тілесністю, що підтверджується доктором педагогіки, професором М. Малофєєвим [6]. Вважаємо доцільним продовження подальшого поступу із систематизації теоретико-методо-

логічних розвідок з питання дизабіліти заради формування українських як гуманітарних, так і літературознавчих студій із зазначеної проблематики.

ДЖЕРЕЛА

1. Бандровська О. Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2014. 442 с.
2. Гундорова Т. Симптоматика «хворого тіла». Критика. К., 2010. Число 7–8 (№ 153–154). С. 24–26.
3. Декарт Р. Рассуждение о методе с прил.: «Диоптрика», «Метеоры», «Геометрия» / Ред., пер., статьи и коммент. Г.Г. Слюсарева и А.П. Юшкевича. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1953. 656 с.
4. Декарт Р. Сочинения: в 2 т.; пер. с лат. и франц. Т. 1. / Сост., ред., вступ. ст. В.В. Соколова. М.: Мысль, 1989. 654 с.
5. Дидро Д. Сочинения: в 2 т. Т.; пер. с франц.; сост., ред., вступит. статья и примеч. В.Н. Кузнецова. М.: Мысль, 1986. 592 с.
6. Малофеев Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии М.: Изд-во «Экзамен», 2003. 256 с.
7. Свербілова Т. Мотив подорожі в сучасному синема-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліти (ненормативної тілесності). Сучасні літературознавчі студії. 2015. Вип. 12. С. 488–505.
8. Суковата В. Теорія «дизабіліти» та конструкції інвалідності в масовій культурі. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2012. № 1. С. 84–98.
9. Узлова О.М. Хвороба як «нарративний протез» (на матеріалі романів Девіда Лоджа «Терапія» і «Глухота як вирок»). Тіло як вистава: мистецькі проєкції: [зб. наук. ст.] / [гол. ред. М. Варикаша]. Бердянськ: ФОП Ткачук О.В., 2015. С. 18–24.
10. Руссо Ж.-Ж. Избранные сочинения в трех томах. Том 3; перевод с франц. Д.А. Горбова. Москва: Государственное изд-во худ. лит., 1961. 727 с.
11. Diderot D. Early Philosophical Works. Translated and edited by Margaret Jourdain. Chacago and London: The Open Court Publishing Company, 1916. 246 p.

REFERENCES

1. Bandrovska, O. (2014). Modernizm mizh mynulym i maibutnim: antropologichnyi dyskurs anhliiskoho romanu Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Lviv, 442 p. (in Ukrainian).
2. Hundorova, T. (2010). Symptomatyka «khvoroho tila». Krytyka, Chyslo 7–8 (No. 153–154), K., pp. 24–26 (in Ukrainian).
3. Dekart, R. (1953). Rassuzhdenie o metode s pril.: «Dioptriika», «Meteory», «Geometriia». Moskva: Izd-vo Akad. nauk SSSR, 656 p. (in Russian).
4. Dekart, R. (1989). Sochineniia v 2 t.: per. s lat. i frants. T. 1, M.: Mysl, 654 p. (in Russian).
5. Didro, D. (1986). Sochineniia: v 2-kh t. T. 1, M.: Mysl, 592 p. (in Russian).
6. Malofeiev, N. (2003). Zapadnaia Yevropa: evoliutsiia otnosheniia obshchestva i gosudarstva k litsam s otkloneniiami v razvitii. M.: Izdatelstvo «Ekzamen», 256 p. (in Russian).
7. Sverbilova, T. (2015). Motyv podorozhi v suchasnomu synema-teksti v svitli sotsialnoi modeli dyzabilyti (nenormatyvnoi tilesnosti). *Suchasni literaturoznavchi studii*, Issue. 12, pp. 488–505 (in Ukrainian).
8. Sukovata, V. (2012). Teoriia “dyzabiliti” ta konstruktсии invalidnosti v masovii kulturi. *Sotsiologiia: teoriia, metody, marketynh*, No. 1, pp. 84–98 (in Ukrainian).
9. Uzlova, O. M. (2015). Khvoroba yak «naratyvnyi protez» (na materialii romaniv Devida Lodzha «Terapiia» i «Hlukhota yak vyrok»). *Tilo yak vystava: mystetski proektsii: [zbirnyk naukovykh statej]*. Berdiansk: FOP Tkachuk O. V., pp. 18–24 (in Ukrainian).
10. Russo, Zh.-Zh. (1961). Izbrannyye sochineniia v trekh tomakh. Tom 3. Perevod s frantsuzskogo D. A. Gorbova. Moskva: Gosudarstvennoie izdatelstvo khudozhestvennoi literatury, 727 p. (in Russian).
11. Diderot, D. (1961). Early Philosophical Works. Translated and edited by Margaret Jourdain. Chacago and London: The Open Court Publishing Company, 246 p.

Nazar Malaniy,

PhD in Philology

PhD student of the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID iD 0000-0002-9302-6212

tg67@ukr.net

THE MATTER OF DISABILITY IN THE LIGHT OF ENLIGHTENMENT IDEAS IN EUROPE OF 17–18 CENTURIES

The article reveals the leading constructs of non-normative corporeality in the context of a diachronic cut of disability studies. The dominant core is the systematization of the achievements of the Enlightenment about the problems of people with visual, hearing and speech impairments. The author analyzes the works of prominent thinkers Rene Descartes, Denis Diderot and Jean-Jacques Rousseau. Scientists have proved the possibility of successful training of people with different body. In the framework of the study the features of dependence of the sick minority from the healthy majority were outlined. Particular emphasis is placed on the theoretical, methodological and philosophical projections of disability. The possibility of applying innovative visions of the epoch for further study of this ambivalent phenomenon is noted.

Key words: *disability, Other body, non-normative corporality, Enlightenment, atheism, deism.*